

Ideološka funkcija povijesti Problem objektivnosti u historiografiji*

TIHOMIR CIPEK**

Sažetak

Autor nastoji pokazati ideološku funkciju povijesti, koja proizlazi iz njezine zadaće samorefleksije društva, preko analize prošlosti i značajki same historiografije. Ukratko je prikazan razvoj historiografije, koja postaje svjesna svojih ograničenja i novih zahtjeva: prostornog i vremenskog odmaka od činjenica koje propituje, te utjecaja povjesničarova stajališta na točnost njezinih spoznaja. Ideološka se funkcija povijesti prikazuje na primjeru različitog tematiziranja istih događaja u udžbenicima povijesti, koji su upotrebljavani za vrijeme različitih političkih i državnih poredaka, djelatnih na prostoru današnje hrvatske države. Autor smatra da današnja historiografija stoji pred naoko prijepornim zahtjevom - treba doći do istinitih iskaza o prošlosti, ali i upozoriti na relativnost svojih iskaza.

POVIJESNA SVIJEST

Danas je povijesno vrijeme okružje svakog čovjeka. Tijekom školovanja mladi ljudi počinju shvaćati da pišu i govore jezikom koji je povijesno nastao prolazeći kroz razne promjene, da imaju navike i vrijednosni sustav koji vuku svoje korijene iz prošlosti, da pripadaju naciji koja ima "drevnu" i uvijek "slavnu" povijest. Oni stoje pred tajanstvom povijesti, potaknuti znatiželjom uranjaju u nepregledno more informacija o povijesti svoje nacije, obitelji, društva, prošlih civilizacija. Potaknuti istim onim motivom koji ljude tjera da zadovoljavaju svoje interese gledajući filmove, čitajući romane, slušajući avanturističke priče svojih djedova i baka, napajajući se dogovštinama Odiseja, Aleksandra Makedonskog, itd. Oni djeluju u potrebi da obuhvate i spoznaju sve tri dimenzije vremena, da sami sebe iz sadašnjosti projiciraju u prošlost i budućnost. Ljudi dakle posjeduju povijesnu svijest,

* Tekst je raden u okviru projekta Instituta "Otvoreno društvo", "Mladi i povijest. Komparativni europski projekt o povijesnoj svijesti kod tinejdžera".

** Tihomir Cipek, asistent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu *Suvremena hrvatska povijest*.

svijest o vremenu koje traje. No, većina njih nije osvijestila činjenicu da postoji vrijeme bez vremena, društva u kojima ljudsku djelatnost ne usmjerava spoznanja o stvarnosti koja se mijenja.

U vremenu bez povijesne svijesti, ljudsko je djelovanje određeno nepokretnim nadvremenskim vrijednosnim sustavima. U arhajskim društvima ljudi ne djeluju zato da bi izmijenili realitet koji ih okružuje, nego da očuvaju svoj društveni sustav koji, po njihovom mišljenju postoji nepromijenjen i nepromjenljiv "od kad je svijeta i vijeka". U arhajskim društvima nešto drukčije nije uopće zamislivo, vrijeme stoji u jednom beskonačnom ponavljanju istoga. Ljudsko je djelovanje usmjereno na očuvanje postojećeg, a svijest arhajskih društava zarobljena je religijom i mitom.¹

Svijest o kretanju događaja u vremenu, koje je uvjetovano čovjekovim djelovanjem, razmjerno je kasna pojava ljudskog uma. Descartes svojim iskazom "mislim dakle jesam" čovjeka postavlja u središte svijeta; kao autonomni subjekt svog djelovanja, čovjek postaje tvorac svoje povijesti. Smisao povijesti daje sam čovjek, određujući svrhu svoje djelatnosti. Budući da se čovjek rađa u svijetu koji nije sam odabrao, mora postići što bolje obavijesti o svojoj zbilji, kako bi je mogao mijenjati sukladno svojim materijalnim i duhovnim potrebama. Ljudsko djelovanje u ovom smislu ima dakle za pretpostavku povijesnu svijest. Između društava bez povijesne svijesti i onih s povijesnom sviješću ne postoji višestoljetna provalija. Ona često postoje jedno uz drugo. "Pri tom valja istaknuti da je riječ o dvije krajnosti. I u arhajskih društava ima manje ili više izraženih elemenata historijske svijesti, dok se u društvima 's historijom' nije razvilo historijsko mišljenje koje bi se pretežno oslanjalo na znanstvenu viziju prošlosti. To je samo ideal. Historijsko mišljenje uvijek je u većoj ili manjoj mjeri fragmentarno i iskrivljeno".²

Nasuprot ovom sudu Mirjane Gross, često se iznosi teza o egzaktnosti historiografije. Zagovornici ove teze, pozivaju se na povijesne izvore — dokumente, koji su tvorni, egzaktni s datumom, imenima, izvještajima, brojkama, pečatima, itd. Pri tome zanemaruju činjenicu da su izvori jedno, a njihovo tumačenje sasvim nešto drugo te da apsolutno neutralne interpretacije nema, da su one uvijek uvjetovane datim društvenim kontekstom sadašnjosti. Ne može se naime pobjeći od povezanosti sve tri dimenzije vremena. Povijesne činjenice žive svoj život trajno, oblikujući sadašnjost, a preko svoje prisutnosti u društvenoj svijesti, suoblikuju i budućnost.

Kako ističe M. Gross, svaki će se povjesničar susresti sa zahtjevima publike koja traži lijepe priče, mitove o slavnoj prošlosti, a nema strpljenja slušati činjenice i pronicati u povijesnu zbilju. Razvoj povijesti od događajnice o kojoj se pričaju lijepe priče prema znanosti, koji se zbiva u

¹Mirjana Gross, *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb, 1980., 13—14.

²Ibidem, 14.

19. stoljeću pod utjecajem prosvjetiteljstva, pokazuje uvjetovanost povjesničara društvenim i političkim kontekstom u kojem djeluju.

Historiografija je naime uvijek interpretacija činjenica, a ne njihovo puko nabranje po kronološkom redu. Pad sječiva giljotinjne na vrat Luja XVI., koja se otkotrljala u košaru ovakva ili onakva oblika, nije povijest. Povijesna znanost započinje tek tumačenjem ovog događaja, kao okrutnog ubojstva razjarene rulje, kao što to tvrdi F. Gentz, ili sa suprotnom interpretacijom većine francuskih povjesničara, koji pišu o zasluženoj i pravednoj kazni što ju je slobodarski francuski narod izvršio nad okrutnim Lujom XVI. Dakle, bit je historiografije u tumačenju činjenica jer jedino tako ona može ostvariti funkciju političke socijalizacije i mladim generacijama prenijeti određene vrijednosti. Njezina zadaća političke socijalizacije uvjetovana je sadašnjošću, odnosno načinom na koju povjesničari, politička elita i puk razumiju situaciju u kojoj sami žive. Iz tog samorazumijevanja sebe i svoga vremena nastaju vrijednosti i ideje koje se prenose mladima.

*

Bavljenje prošlošću je već dugo osnova ljudskog mišljenja, sjećanja vezuju pojedince na prošle doživljaje i osobna djela. Ova veza dokazuje životnost daljnjeg djelovanja, neprestanu aktualnost tih prošlih priča, koje određuju djelovanje pojedinca u sadašnjosti. Neprekidna samorefleksija i razumijevanje vlastite osobne povijesti, usko je povezana sa samorazumijevanjem sadašnjosti. Budući da spoj prošlosti i sadašnjosti može biti opterećenje za sadašnji položaj pojedinca, funkcija povijesne refleksije može sprječavati ili čak isključiti racionalno, odnosno umno propitivanje i spoznavanje prošlosti. Ova povezanost između prošlosti i sadašnjosti obilježava nadindividualne društvene skupine (klasu, narod, naciju). Njihova je samospoznaja uvjetovana zajedničkom prošlošću, a budućnost im ovisi o njihovom razumijevanju te prošlosti. Ovu životno važnu zadaću refleksije društva preko njegove prošlosti moraju preuzeti povjesničari. Dakle, povjesničari su nositelji ove *eo ipso* političke funkcije.

Osnovna je tema ovog teksta upravo taj neprijeporno politički karakter historiografije. Bez sumnje, povjesničar se trudi objasniti sadašnjost rasvijetljavajući prošlost racionalnom analizom čiji bi rezultat trebao pred nas staviti zavisnost između prošlosti i sadašnjosti.

Preduvjet povijesnog istraživanja jest skepsa prema svim predznanstvenim spoznajama koje se nude povjesničaru. On se činom "kontroliranog otuđenja" (Habermas) treba istrgnuti iz svoje povijesno uvjetovane interpretacijske veze. Uz to sam mora kritički reflektirati svoje vlastito stajalište, bez vjere u iluziju "slobodnolebdeće inteligencije" koju Karl Mannheim smatra uvjetom objektivne spoznaje.³

³Vidi, K. Mannheim, *Idologija i utopija*, Beograd, 1978., 150—161.

GRANICE SPOZNAJE HISTORIOGRAFIJE

Danas je moguće ukazati na granice spoznaje historiografije a da se to ne shvati kao provokacija, što nekad nije bilo moguće. Historijska je znanost na prijelazu stoljeća uspjela sistematizirati svoje hermeneutičke metode interpretiranja i osigurati se od napada prirodnih i pozitivističkih društvenih znanosti. Njihov je prigovor bio kako historiografija nije egzakt-na znanost jer joj nedostaje mogućnost da svoje rezultate provjeri racionalnim postupkom (eksperimentom). Hermeneutička metoda historiografije temeljila se na načelu razumijevanja i uživljanja što je pružilo povoda tezama o neznanstvenom karakteru historiografije. Tradicionalni povjesničar razumije predmet svog istraživanja primarno kao povijest velikih ljudi na duhovnom i političkom području.⁴ Povjesničar je uvjeren da pomoću vlastitog iskustva i uživljanja u motive velikih ličnosti može istražiti i razumjeti smisao njihova djelovanja. Diltey je zaključio da se kulturni sustavi koji su proizašli iz životne veze ljudskih duša mogu razumjeti kao psihičke činjenice za čije je razumijevanje potreban stanoviti smisao za psihologiju, kao intuiciju i uživljanje.

Opasnosti i ograničenje takve hermeneutičke metode jasne su. Moderna antropologija dovodi u sumnju uvjerenje o jedinstvenoj i nepromjenljivoj strukturi ličnosti, u koju se povjesničar lako "uvlači". Naglasak stavlja na različitost društvenih konteksta koji uvjetuju ponašanje pojedinca. Dakle, povjesničar bi trebao detaljno izučiti društvenu i političku sredinu u kojoj djeluju tzv. veliki pojedinci. Zadaća historijske znanosti postala je složeni-ja, a vrste znanja potrebne povjesničaru sve se više šire.

Današnja historiografija stoji pred dva međusobno suprotstavljena zahtjeva: ona treba doći do istinitih iskaza i priznati, tj. uzeti u obzir, relativnost tih iskaza. Nalazimo se dakle u pat poziciji. Svaka je povijesna spoznaja uvjetovana stajalištem povjesničara i stoga je relativna. Ovaj nam uvid omogućuje da historiografiju i historiografske činjenice kritički propitamo i relativiramo, a to vodi točnim iskazima o njoj samoj. Pristranost i objektivnost međusobno se isključuju, ali i upućuju jedna na drugu u obavljanju historiografskog rada. Pravilo da se ne smije lagati i da se mora reći puna istina, spada još od Lukijanovog⁵ vremena u metodičko samoosiguranje svih historičara; pristajanjem uz ovo pravilo oni izbjegavaju opasnost uvrštavanja u pisce "priča za malu djecu".

⁴Najznačajniji su hrvatski predstavnici tradicionalne historiografije Ferdo Šišić i Vjekoslav Klaić. Prema M. Gross, *ibidem*, 28.

⁵Sirijac Lukijan (125—192) pisac je teorijskih tekstova o historiji, iako izvorno nije bio historičar nego polemičar i satiričar. U spisu "Kako se piše historija" razradio je Tukididova shvaćanja o smislu historije kao pouke za buduću političku akciju. Stvorio je sliku idealnog historičara, kao čovjeka koji smjerno iznosi ono što se dogodilo. M. Gross, *Historijska znanost*, Zagreb, 1980., 43.

Nepobitni dokaz “naivnog relizma”, koji vjeruje u apsolutnu istinitost historiografskih iskaza, metafora je povijesti kao ogledala prošlosti. “Slika koju historičar vidi u ogledalu ne bi smjela ni u kom slučaju biti iskrivljena”. Ova metafora što je vrijedila od Lukijana do sredine 19. stoljeća, trebala je čovjeku pružiti nepristrano ogledalo njegove povezanosti s prošlošću.⁶

Metodičko je načelo ovog pristupa historije pustiti istinu neka sama govori za sebe. Treće pravilo koje vrijedi od antike vodi do pitanja o nezavisnosti povjesničara. Pisac povijesti morao bi, prema Lukijanu, u svome radu biti bez domovine, nepristran, ne- podložan ni jednom vladaru. Samo u prostoru slobodnom od pritiska vlasti može se nepristrano izvješćivati o prošlosti. Znanstveni postulat nezavisnosti i neutralnosti prisutan je sve do 18. stoljeća. Maksimalna je nepristrana potraga za istinom, bez obzira na sve nedaće.⁷

Težnja nepristranom propitivanju povijesti potrebna je kako bi se predočile sve strane i akteri jednoga povijesnog procesa, što omogućuje da se povijesni proces sagleda i pojmi u svojoj cjelovitosti. No, taj stari metodički postulat u istraživačkom procesu, nije se pokazao presudnim u historiografiji. Značajnija je spona povijesti s njezinim vlastitim pretpostavkama djelovanja i spoznaje, koja je zaključila modernu povijest. Nastao je novi pojam povijesti. Novovjekovnu povijest od stare razlikuje slobodno postavljanje bez objekta, “povijest po i za sebe” od strane filozofije prosvjetiteljstva. Povijest kao tekuća sadašnjost živi od svojih svjedoka, a propitivanje tih svjedoka zahtijeva distancu i objektivnost.⁸

Otkrivanje stajališta, točke gledanja, kao pretpostavke povijesne spoznaje, utjecalo je na određivanje zadaće povjesničara. Zadatak je historičara, dakle, da preispita sve svjedoke kako bi pronašao najboljeg, a ostale rasporedio po njihovoj važnosti za ustanovljivanje istine. Naravno slijedi pitanje: kako to da vlastiti stav povjesničara nema utjecaj na njegov prikaz? Upravo zato se ni u kojem slučaju, ne smijemo osloniti na ideju da se povijest dogodila onako kako se čini jednom promatraču. Svatko nosi svoje naočale, a iz toga nužno proizlaze brojna sporenja o povijesnim događajima.⁹

Današnja pitanja, želje i planovi projiciraju se iz povijesti i u povijest. Ova je spoznaja postupno učvrstila povjesničare u uvjerenju da područje

⁶ Koselleck, Reinhart, Standortbindung und Zeitlichkeit. Ein Beitrag zur historiographischen Erschließung der geschichtlichen Welt, u: R. Koselleck, Wolfgang J. Mommsen, Joern Ruesen, *Objektivität und Parteileichheit in der Geschichtswissenschaft*, München, 1977., 20.

⁷Ibidem, 21.

⁸Ibidem, 22.

⁹Ibidem, 24—25.

iskustva suvremenika ostaje spoznajno teorijski centar povijesti. Historiografija je počela reflektirati relativnost svih prosudba, pogleda i iskustava, spoznajući da mogu postojati dva oprečna izvješća a da pritom oba sadrže istinu. Historijska je znanost stoga zaključila kako postoji valjan razlog zašto neki događaj spoznajemo na stanovit način, a to je točka s koje ga promatramo i proučavamo.¹⁰ Proizlazi, dakle, da osobe koje neku stvar sagledavaju sa različite točke gledišta imaju o toj stvari i različite predodžbe. Ovu je spoznaju teorijski obrazložio Chladenijus, ali je time relativizirao pitanje o istinitosti točke gledišta historičara. Inzistirao je na pluralitetu stajališta koji nužno pripadaju povijesnoj spoznaji. Pritom nije napustio opće dobro: povijesnu istinu. Naglasak je prenio sa istine same na istinu koja je uvjetovana spoznajom, odnosno točkom gledišta istraživača. Od tada su se povjesničari odvažili reflektirati vlastito gledište, točku gledanja. Ovaj se prijelom razvijao do druge polovice 18. stoljeća.¹¹

Prostornoj relativnosti historiografskih istina pridružila se i vremenska relativnost. Pokazalo se da je izbor događaja, a time i povijesnih izvora, taj koji konstruira historiografski pristup povijesti. Izbor ne ovisi samo o socijalnim i političkim okolnostima o željenom primatelju poruke, već i o vremenskoj distanci. Historiografija je utvrdila da se sa povećanjem vremenske distance šanse spoznaje ne smanjuju, nego upravo suprotno — povećavaju. Prošlost se neće više pamtili kroz usmene ili pismene tradicije, nego će se rekonstruirati u kritičkom postupku. Svaki je veliki događaj za suvremenike na koje neposredno djeluje obavijen "maglom", koja se postupno razilazi. Kad je jednom prošlo dovoljno vremena, događaj se pojavljuje u novom svjetlu ili obliku, zahvaljujući historijskoj kritici koja umije ukalkulirati polemičke rasprave prijašnjih suvremenika.

Uz prostornu i vremensku relativnost pojavio se još jedan neprijatelj objektivnosti historiografije: političko strančarstvo, partijska, ideološki obojena pristranost u prikazu povijesnih događaja. Pojam stranke i strančarstva temeljio se do 18. se stoljeća na konfesionalnom rascjepu i njime stvorenim frontovima. Na razarajućoj je snazi dobio socijalno motiviranim sukobima oko osnova političkog poretka, koji su izbili nakon sloma staleškog sustava u francuskoj građanskoj revoluciji 1789. godine. Ubrzo nakon toga ovaj se pojam proširio i ušao u upotrebu u cijeloj Europi. Oblikovanje političkih stranaka postavilo je pred povjesničare novu zadaću: nestrancharenje u istraživanju. No, nepartijnost i nepristranost kao neizbježan metodski naputak u istraživanju povijesti, ne oslobađa ni jednog historičara odgovornosti da imenuje svoje kriterije za ono važno. Ove kriterije od francuske revolucije nije moguće imenovati bez teorije povijesnog vremena. Čini se da su sve tri dimenzije vremena isprepletene. Sadašnjost izgleda provizornom; zato nam nedostaje čvrsto stajalište iz kojeg bi promatali i prosuđivali povijesna zbivanja.

¹⁰Usp., ibidem, 28.

¹¹Koselleck, Reinhart, ibidem, 29.

Nestrančarstvo se pokazalo teškom zadaćom za povjesničare. Brojni zagovornici liberalne politike pledirali su za metodičku nužnost nepristranosti, pa ipak su odlučno zastupali liberalnu tezu da povjesničar mora biti prirodni borac za napredak. Neizbježno je zastupati stvar slobode, ističu liberali. Protiv ovoga liberalnog zahtjeva nastupio je Ranke tezom o potpunom odbacivanju utjecaja vremena u povijesnom istraživanju. Zastupao je stav o slobodnom objektivnom znanstveniku, čiji život ne smije i ne može utjecati na znanost, jer bi u tom slučaju život podučavao znanost a ne znanost život. Ne radi se o tomu da je Ranke želio odustati od djelovanja historijske spoznaje. On ju je želio samo prenijeti u znanost koja se distancira od svakodnevice, tako da bi mogla spoznati i vlastitu povijest.¹²

POLITIČKO-SOCIJALIZACIJSKA ZADAĆA HISTORIOGRAFIJE

Politička funkcija historiografije najviše dolazi do izražaja u udžbenicima povijesti, koji imaju svrhu odgajanja učenika u duhu poželjnih političkih i nacionalnih vrijednosti. Ove su vrijednosti određene političkim i društvenim kontekstom u kojem su djelovali autori udžbenika. Kako je hrvatsko društvo kasnilo u modernizacijskim procesima, u određivanju poželjnih nacionalnih vrijednosti veliku je ulogu imala politička elita, kojoj su pisci udžbenika uglavnom i sami pripadali.

Učenici su podučavani o ulozi svojeg naroda u povijesti, o njegovim velikim ljudima i njihovim junačkim djelima, o žrtvama svoga naroda na njegovom putu ka slobodi. "Autori nekih udžbenika u svojim su posebnim raspravama bili vjerni mjerilima nepristranosti, što se i očekivalo od učenjaka, no u svojim su školskim udžbenicima slijedili svoje nacionalne bajke. To je bilo svojstveno svim nacijama Europe, kao i Sjedinjenim Američkim Državama, tijekom 19. stoljeća, kada je svrha odgoja bila uliti mladim naraštajima načela državljanstva, patriotizma i odanosti."¹³

Dakle, da bi se uvidjela političko-socijalizacijska uloga historijske znanosti, valja analizirati udžbenike povijesti. Osnovna je premisa da se povijest piše iz samorazumijevanja položaja svoga naroda u vrijeme pisanja udžbenika, a da politička elita, preko zakonodavstva i utjecaja na javno mijenje, određuje glavne poželjne vrijednosti koje povjesničari trebaju prenijeti mladim naraštajima. Djelovanje na svijest mladih ljudi moguće je tek ustanovljivanjem organiziranog i uređenog obrazovnog sustava, koji u hrvatskim zemljama započinje u vrijeme Habsburške monarhije, a poticaj za

¹²O Rankeovoj teoriji vidjeti: M.Gross, *ibidem*, 94–98.

¹³Jelavich, Charles, *Južnoslavenski nacionalizmi: južnoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Zagreb, 1992., 179.

svoj razvoj dobiva za bana Ivana Mažuranića. Udžbenike iz ovog razdoblja detaljno je analizirao Charles Jelavich.¹⁴

Zato smo u ovom radu pozornost usmjerili na udžbenike povijesti hrvatskih autora, namijenjene djeci na području današnje hrvatske države, u razdoblju različitih državnih i političkih sustava: a) Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine Jugoslavije); b) Nezavisne Države Hrvatske; c) Federativne Narodne Republike Jugoslavije (Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, NR Hrvatska i SR Hrvatska); i današnje samostalne d) Republike Hrvatske. Obrazovni su sustavi u navedenim državama bili različiti, a i u istim državama su se mijenjali. Pošto u našu svrhu nije potrebno prikazivati složene obrazovne sustave, napominjemo da smo analizirali udžbenike povijesti namijenjene učenicima od 12 do 16 godina starosti.¹⁵ Pozornost smo usmjerili na analizu načina na koji se tematiziraju i vrednuju, seljačka buna 1573. i događaji iz hrvatske povijesti 19. i 20. stoljeća.

SELJAČKA BUNA 1573.

U udžbeniku povijest upotrebljavanom u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, njegov autor, Stjepan Srkulj, značajnu je pozornost posvetio jednom od poznatih događaja hrvatske srednjovjekovne povijesti Seljačkoj buni 1573.¹⁶ Ovaj je događaj u interpretaciji povjesničara prerastao u mit, koji je za funkciju imao jačanje slobodarskog duha u narodu i oblikovanju vjere u specifičnu vrijednost hrvatskog puka. Srkulj ovaj događaj ne promatra u europskom kontekstu seljačkih pobuna, nego bunu Matije Gubca smatra jedinstvenom u Europi. Gubec je po njemu imao razrađen plan koji je isključivao "palež i krvološtvo", da bi već na početku ustvrdio, upravo suprotno, kako je Gubec "namislio pobiti gospodu i u Zagrebu osnovati carsku vladu" (nedokučivo je kako se gospoda mogu pobiti bez krvoprolića), "koju će oni — seljaci vršiti. Oni će se pokoravati caru Maksimilijanu, ali oni će pobirati poreze i daće, oni će se brinuti za obranu granice od osmanlijskih provala, oni će imati maltu i carine, da trgovina može procvasti. 'Stare pravice' dakle znače ličnu i imovinsku slobodu kmeta i takvo državno uređenje, u kojem će narod sam odlučivati. To će reći da je hrvatski seljak tražio ukinuće feudalizma, koji je seljaka učinio kmetom, da je tražio potpunu samoupravu ili autonomiju, opću voj-

¹⁴Vidjeti, ibidem, osobito str. 208—239.

¹⁵O obrazovnim sustavima, vidjeti: Dragutin Franković ur., *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958.

¹⁶Srkulj, S., *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za niže razrede srednjih škola*, Zagreb, 1924.

nu dužnost i personalnu uniju¹⁷. Nadalje, autor ciljeve što ih je ispostavio hrvatski narodni preporod i hrvatski politički činitelji 1848. godine — ujedinjenje Trojednice, njenu državnu samostalnost, koja bi s Monarhijom bila povezana isključivo preko osobe cara, dakle stupila bi u personalnu uniju — projicira u prošlost i pripisuje ih seljačkim pobunjenicima iz 1573. Srkulj stoga piše da su se seljaci zalagali za to da "hrvatsku samo ličnost kraljeva veže s ostalim zemljama njegovim. Taj je program mislio Gubec provesti otvorenom, poštenom borbom na bojnopolju, bez paleža, bez zvjerstva i krvološtva. I nije tako reći ni jednom plemiću pala, štono riječ, vlas s glave. U tom je hrvatski seljak daleko nad ostalom svojom braćom."¹⁸ Zanimljivo je da Srkulj od svojih teza o buni Matije Gupca nije odustao ni u udžbeniku koji se upotrebljavao u NDH, osim što u hvali i diviniziranju bune ide još dalje i tvrdi da su hrvatski seljaci u svojim zahtjevima anticipirali francusku revoluciju 1789.¹⁹

Valja istaknuti da Srkulj iz dotad (da podsjetimo, udžbenik je objavljen 1924.) poznatih izvora nije mogao pronaći ni jedan jedini podatak iz kojeg bi mogao izvesti svoju tvrdnju, po kojoj su se ustanici odlikovali izuzetnim humanizmom, a kao cilj su imali stvaranje države koja bi okupljala hrvatske zemlje, uključene u Monarhiju isključivo preko osobe vladara. Očito je, dakle, da je autor želio obodriti hrvatski narod, tj. učenike, idejom o izuzetnim odlikama i misiji hrvatskog seljaka koji je sanjao vječni hrvatski "tisućljetni san" o samostalnoj državi.²⁰

U vrijeme socijalizma historiografija ideološki prerađuje seljačku bunu prikazujući je u kontinuitetu revolucionarnog preobražaja svijeta. Već iz naslova poglavlja udžbenika povijesti objavljenog 1961. vidljivo je shvaćanje povijesti kao neprekidnog napretka, uvjetovanog klasnim borbama, koji u konačnici rezultira socijalističkom revolucijom i uspostavljanjem najprije socijalizma, a zatim komunizma, kao svojevrsnog kraja povijesti. Naslovi poglavlja glase: "Na pragu novog doba", "U tuđinskim lancima", "Sloboda, jednakost, bratstvo! — odjekuje Francuskom", "Kidaju se lanci", "Industrija osvaja i povezuje svijet", "Imperjalizam — predvečerje socijalističke

¹⁷Ibidem, 86.

¹⁸Ibidem, 87.

¹⁹Srkulj, S., *Hrvatska povijest za VIII razred srednjih škola*, sv.2., Zagreb, 1944., 28.

²⁰U historiografiji su brojni sporovi oko značajki i osnovnih ciljeva seljačke bune 1573.. Izvode slične Srkuljevima dovela je u pitanje Nada Klaić. O tome vidjeti: J.Šidak, *Seljačka buna g. 1573. u historiografiji*, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 5, 1973., 7—30; N. Klaić, *Neki novi pogledi na uzroke hrvatsko-slovenske seljačke bune 1572—1573 god.*, *Zgodovinski časopis*, XVII, 3—4, 1973., 219—303. Ista, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd, 1976. Pregled svih tekstova i polemika daje Mario Strecha, *Anno Domini 1573 — Križarski rat ili antifeudalna buna?*, *Gordogan*, 9, 23—24, 1987., 123—147.

revolucije”.²¹ Uklopljena u navedeno razumijevanje povijest kao stalne revolucije, prikazana je i seljačka buna. Naglašava se da su “kmetovi shvatili da se od gospode nemaju nadati nikakvoj pravdi i da im je jedini izlaz u krvavom obračunu sa svim feudalcima”.²² Nije naveden, kod Srkulja konstruirani, nacionalni cilj pobunjenika o ujedinjenju svih hrvatskih zemalja, nego se tvrdi da su seljaci “htjeli svrgnuti s vlasti svu gospodu, ukinuti namete i daće, a u Zagrebu osnovati svoju vladu koja će ostati vjerna caru”.²³

HRVATSKI NARODNI PREPOROD

Ovom je razdoblju hrvatske povijesti, u svim udžbenicima, kod svih autora, u svim državama i političkim uređenjima, posvećana znatna pozornost. Kao period u kojem su započeli nacionalno integracijski procesi, u kojem je prema modelu Miroslava Hrocha započela B faza nacionalne integracije u kojoj organizirana skupina intelektualaca rodoljuba zagovara i propagira nacionalnu ideju i time stvara pretpostavke za oblikovanje moderne hrvatske nacije, hrvatski je narodni preporod nesumnjivo izuzetno značajan za nacionalnu povijest.²⁴

U to su se vrijeme počele javljati i preteče prvih političkih stranaka u banskoj Hrvatskoj, a ispostavljaju se i zahtjevi za ujedinjenjem hrvatskih zemalja. Dugo godina nakon svoga završetka, hrvatski je narodni preporod oblikovao politički i društveni život hrvatskog društva. Ova renesansa hrvatske nacionalne i državotvorne ideje opširno je prikazivana u udžbenicima povijesti kako bi se predstavili osnovni nacionalni ciljevi i učvrstila nacionalna svijest učenika.

U Srkuljevom udžbeniku iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tumači se da upotreba ilirskog imena za hrvatski narodni preporod proizlazi iz mišljenja intelektualaca “da su Hrvati i Srbi starosjedioci u svojoj zemlji, a to će reći da su, stari Iliri praoci Hrvata i Srba”.²⁵ Naravno, autor u duhu vremena i službene političke doktrine naglasak stavlja na ujedinjenje južnih Slavena i “narodno jedinstvo”. U Kraljevini SHS službena je politika, naime, proklamirala tezu o jedinstveno jugoslavenskoj naciji sa tri ple-

²¹ Salzer, Olga, *Prošlost i sadašnjost. Udžbenik historije za VII razred osnovne škole*, Zagreb, 1961., 4—5.

²²Ibidem, 35.

²³Ibidem, 35.

²⁴Vidi, Hroch, M., *Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokreti 19. stoljeća*, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 1979., 23—40.

²⁵Srkulj, S., *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za niže razrede srednjih škola*, Zagreb, 1924., 99.

mena (Srbima, Hrvatima i Slovincima). Najbrojnije je “pleme” doživljavalo “jugoslavensku naciju” kao srpsku, a cijelu državu kao ostvarenje sna o ujedinjenju svih Srba u jednoj državi. Srkulj nije pripadao velikosrpskim krugovima, ali kao pristalica ujedinjenja, piše iz svojeg samorazumijevanja situacije u kojoj živi. Valja istaći da on pri tome ne donosi netočne podatke, nego se radi o isticanju jednih i zanemarivanju drugih aspekata u interpretaciji povijesnih podataka. Stoga kao bitnu odliku hrvatskog narodnog preporoda ističe ideju ujedinjenja Hrvata i Srba, a tezama koje su išle za narodnim jedinstvom daje vidno mjesto. Srkulj ističe da je Gajevo prihvaćanje štokavskog narječja za hrvatski književni jezik “od različitih pokrajinskih dijelova našeg stvorio jedan politički narod hrvatski, on je maknuo pregradu, koja je u prvom dijelila Hrvata od Hrvata, a u drugom redu Hrvata od Srbina”.²⁶ Sa žaljenjem je ustanovio kako se Gajeva misao “da od Hrvat, Srba i Slovenaca stvori jedan narod, narod ilirski, nije ostvarila...”²⁷ “Zanimljivo je”, naglašava Srkulj, “da se već tada govorilo o tom, kako bi se sjedinili Hrvati i Srbi, ‘kajti sa Srbijom sjediniti se, želja svakog poštenog Hrvata jest’, piše mladi Ilirac Ljudevit Farkaš Vukotinović uredniku ‘Ljetopisa Matice Srpske’”.²⁸

U ovom udžbeniku autor nije tematizirao srpske i slovenske reakcije na ilirizam; tako je izbjegao prikazati odbijanje na koje je ilirska ideja “narodnog jedinstva” nailazila u drugim nacijama.

U udžbeniku izašlom i korištenom u vrijeme NDH isti autor naglasak stavlja na hrvatske značajke ilirskog pokreta i na teškoće na koje je već onda nailazila ideja “narodnog jedinstva”. Ova promjena, vjerojatno, nije uvjetovano isključivo totalitarnim karakterom režima NDH i pritiskom službene ideologije, nego i iskustvom života u velikosrpskom režimu Kraljevine SHS. Srkulj piše posebno poglavlje “Iluzija narodnog režima pod tuđim imenom” u kojem naglašava nerealnost ove ideje. “Gaj je bio zle sreće”, tvrdi autor, “kad je pod tuđim imenom ‘Ilir’ htio od Hrvata, Srba i Slovenaca stvoriti jedan narod — ilirski. To nisu htjeli ni Srbi ni Slovenci. ‘Vjekovi su prošli’, kaže srbski povjestničar Stojan Novaković, ‘a da ne možemo zabilježiti ni jednoga pokušaja, ni jednoga podhvata, ni jedne političke manifestacije, koja bi pokazivala težnju za jedinstvom Hrvata i Srba sve do god. 1848.’ — ‘Mi hoćemo da ostanemo Srbi’, piše Vojvođanin Svetozar Miletić, ‘a ne ćemo da budemo Hrvati ni Iliri’”. — Srkulj ističe da su se ilircima “koji su odpali od prave svoje vire”, osim Mađara, protivili “i mnogi narodni ljudi, kao Ivan Kukuljević”.²⁹ U “prave” narodne ljude autor ubraja i Dragutina Rakovca zato što je nasto-

²⁶Ibidem, 100.

²⁷Ibidem, 100.

²⁸Ibidem, 100—101.

²⁹Srkulj, S., *Hrvatska poviest za VIII razred srednjih škola*, sv. 2, Zagreb, 1944., 128.

jao "pohrvatiti Gajev politički ilirizam, a ilirsko ime ograničiti samo na kulturno područje".³⁰

U zaključnom razmatranju autor naglašava hrvatski značaj narodnog preporoda, "koji je svoju snagu crpao iz političke težnje, da se sve hrvatske zemlje sjedine s materom zemljom".³¹

Suprotno od stavova koje je zastupao u udžbeniku iz vremena Kraljevine SHS, u kojem naglašava narodno jedinstvo, g. 1944. u NDH Srkulj tvrdi da se narodni preporod zasnivao "isključivo na hrvatskom državnom pravu".³²

Zanimljivo je da za razliku od nekih današnjih teza, prisutnih u publicistici i političkom govoru, koje negativno opisuju povijesnu ulogu biskupa Josipa Jurja Strossmayera, Srkulj o njemu piše vrijednosno neutralno i uz osnovne informacije donosi veliku biskupovu fotografiju.³³

Još je zanimljivije da se suprotno objektivnom prikazu J.J.Strossmayera, Ante Starčević prikazuje kao preteča ustaštva. Poglavnik totalitarnog režima NDH dr. Ante Pavelić prikazan je kao neposredni sljedbenik ideja dr. Ante Starčevića; odnosno Starčević se tematizira više kao preteča Paveliću, nego kao samosvojna ličnost hrvatske povijesti. Pavelić se u poglavlju "Graditelji Nezavisne Države Hrvatske" prikazuje kao čovjek koji je ostvario ideje A. Starčevića, a ustaše kao sljedbenici izvornog pravaškog nauka.³⁴ Pri tomu su Starčevićeve ideje reducirane na nacionalnu i državotvornu misao, dok se zanemaruje njegovo zalaganje za demokratske tekovine francuske revolucije.³⁵ Srkulj često ističe tezu o sljedbeništvu: kad govori o nastanku Stranke prava napominje da je ona prihvatila program Ante Starčevića, "što ga je danas proveo naš Poglavnik i ustaški pokret".³⁶ Naglašava se da je unatoč "slabljenju stranke prava poslije Starčevićeve smrti, ipak ... Starčevića nauka ostala duboko ukorijenjena u srcu hrvatskog naroda. A njegovo djelo nastavi doskora poslije njegove smrti Stjepan Radić, a ostvari ga Poglavnik dr. Ante Pavelić, oslobodivši hrvatski narod i obnovivši Nezavisnu Državu Hrvatsku".³⁷

³⁰Ibidem, 128.

³¹Ibidem, 130.

³²Ibidem, 130. Također u djelu istog autora, *Povijest novoga vieka za VII. razred srednjih škola*, peto prerađeno izdanje, Zagreb, 1943., 238.

³³Ibidem, 144—146.

³⁴Ibidem, 245—263.

³⁵Ibidem, 256—258.

³⁶Ibidem, 147.

³⁷Ibidem, 258.

Suprotno Srkuljevim tezama za NDH, hrvatski se narodni preporod gledan naočalama jugoslavenske komunističke ideologije, pretvorio u kovačnicu "bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti". U udžbeniku povijesti Olge Salzer, objavljenom 1961. godine, ističe se južnoslavenska ideja. "Ilirci su maštali", naglašava autorica, "i o tome kako će se jednog dana svi Južni Slaveni ujediniti u zajedničku državu. Tu misao zovemo južnoslavenska misao. Bila je to velika zamisao kojom su se do tada zanosili samo pojedini sinovi naših naroda".³⁸

Zanimljivo je da se posredno i Ante Starčević, tvorac velikohrvatske ideje, proglašava zagovornikom južnoslavenskog ujedinjenja, jer "je smatrao da Hrvatskoj treba da se pridruže sve zemlje u kojima žive južnoslavenski narodi, smatrajući ih pogrešno sve Hrvatima".³⁹ Valja napomenuti, da autorica korektno ističe, kako se djelatnošću iliraca kod Hrvata probudila "svijest o pripadnosti jednom, hrvatskom narodu".⁴⁰

U najnovijem udžbeniku povijesti T. Macana i F. Miroševića, prekida se s dotadašnjim "bojenjem" hrvatskog narodnog preporoda i postuliranjem hrvatske nacije kao vječne kategorije, nego se na preporod gleda u kontekstu nacionalno integracijskih pokreta i ideologija. Autori ističu da je hrvatsko građanstvo hrvatskim narodnim preporodom položilo "temelje razvoju modernog hrvatskog naroda".⁴¹ Odlično su obrazloženi razlozi, zbog kojih su preporoditelji upotrebljavali ilirsko ime. Upozoreno je kako se u ono vrijeme pogrešno vjerovalo da južni Slaveni potječu od Ilira. No, autori su istaknuli i političku svrhu upotrebe ilirskog imena. Navedeno je da se upotrebom ilirskog imena htjelo "spojiti različite hrvatske krajeve, koji su stoljećima bili odijeljeni jedni od drugih pa se u njima razvila pokrajinska svijest. U mnogih ljudi osjećaj pokrajinske pripadnosti bio je jači od osjećaja pripadnosti hrvatskom narodu. Osim toga, hrvatsko ime označavalo je pučanstvo Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije. Označavalo je kajkavce, pa bi isticanjem hrvatskog imena preporoditelji od narodnog pokreta bili odbili mnoge ljude izvan područja kajkavskog narječja, koji se tada nazivao hrvatskim jezikom. Oni su uzeli ilirsko ime i htjeli njim obuhvatiti sva pokrajinska imena. Pod njim su također htjeli okupiti uz Hrvate ostale južne Slavene u kulturnu cjelinu. Htjeli su ih okupiti zajedničkim književnim jezikom i zajedničkom narodnom, tj. ilirskom svijješću i štokavskim narječjem kojim je govorio dobar dio Hrvata i Srba. Nastojeći okupiti južne Slavene, hrvatski su preporoditelji htjeli naći jaču silu za uspješnu borbu protiv Mađarima. Ilirska i panslavenska iluzija širila

³⁸Salzer, Olga, *Prošlost i sadašnjost. Udžbenik historije za VII razred osnovne škole*, Zagreb, 1961., 79.

³⁹Ibidem, 133. Tekst ispod fotografije A. Starčevića.

⁴⁰Ibidem, 81.

⁴¹Macan, Trpimir — Mirošević, Franko, *Hrvatska i svijet u XVIII. i XIX. stoljeću*, Zagreb, 1993., I. izdanje, 99.

je hrvatsku obrambenu podlogu na prostor veći od mađarskog i jačala hrvatsku kulturnu i političku samosvijest, iako hrvatskoj političkoj akciji nije pružala nikakvu realnu osnovu”.⁴²

STVARANJE KRALJEVINE SHS

U udžbeniku objavljenom za vrijeme Kraljevine SHS, Srkulj relativno opširno tematizira proces ujedinjenja i njegove činitelje, a prikazuje i osnovne elemente Vidovdanskog ustava. Vidljivo je da se autor trudi ostati “neutralan”, pa isključivo nabraja činjenice bez detaljne analize načina na koji je provedeno ujedinjenje. Ujedinjenje se tretira kao pozitivan čin oživotvorenja narodne volje koji su ozbiljili “narodni ljudi”. Zanimarna je činjenica da nikakvog propitivanja narodne volje u obliku referendumu, što je tražio Stjepan Radić, nije bilo. Dakle, autorovo pozivanje na “narodnu volju” (koja se nije mogla ispoljiti legitimnim političkim putem — referendumom), puka je ideološka konstrukcija. U poglavlju “Jugoslavenski odbor i jugoslavenske legije” autor navodi da je na početku rata “nekim našim narodnim ljudima” uspjelo pobjeći preko granice i spasiti se “od progona i tamnica austro-mađarskih”.⁴³ Navodi da su članovi Jugoslavenskog odbora, na čelu s dr. Antom Trumbićem, “htjeli dokumentirati želju naroda za oslobođenjem i ujedinjenjem u jednu jedinstvenu”.⁴⁴ Dok je na početku rata “srpska narodna skupština zaključila, da Srbija ima rat voditi i ‘za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca’”.⁴⁵ Zanimljivo je da se Krfska deklaracija, osobito polemike i suprotstavljene koncepcije ujedinjenja ne elaboriraju. Navedeno je da su “jugoslavenski odbor i srpska vlada na otoku Krfu izradili glavne principe, na kojima će se osnivati nova nezavisna zajednička ‘Država Srba, Hrvata i Slovenaca’”.⁴⁶

Pitanje ujedinjenja Srkulj tematizira u još dva poglavlja: “Proglašenje suverene države Slovenaca, Hrvata i Srba” i “Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca”, u kojima donosi isključivo osnovne činjenice. Navodi da je Hrvatski sabor “29. listopada 1918. proglasio Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom nezavisnom državom i zaključio, da pristupa na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba bez obzira na teritorijalne i državne

⁴²Ibidem, 101—102.

⁴³Srkulj, S., *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za niže razrede srednjih škola*, Zagreb, 1924., 187.

⁴⁴Ibidem, 187.

⁴⁵Ibidem, 187.

⁴⁶Ibidem, 187.

granice”.⁴⁷ Također ne prikazuje i ne analizira sjednicu Narodnog vijeća 24. studenoga 1918., na kojoj je raspravljano o ujedinjenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom, političko ozračje u kojem je održana i važan govor Stjepana Radića, u kojem se on protivi ujedinjenju, nego navodi samo zaključak sjednice o ujedinjenju “države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstvenu državu sa Srbijom i Crnom Gorom”.⁴⁸ “Taj su zaključak odaslanici Narodnog vijeća”, nastavlja dalje Srkulj, “dne 1. prosinca 1918. saopćili nasljedniku prijestolja regentu Aleksandru u Beogradu, koji je na to u ime svoga oca kralja Petra I. proglasio ujedinjenje Srbije sa državom Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstvenu kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca”.⁴⁹

Zanimljivo je da autor ne spominje Naputke koje su delegati Narodnog vijeća nosili u Beograd, a ni Ženevsku deklaraciju od 9.11.1918. kojom se ujedinjenje tretira kao sporazum dvaju ravnopravnih subjekata: Države SHS i Kraljevine Srbije i naznačuje konfederativni oblik uređenja.

U udžbeniku povijesti korištenom u vrijeme NDH, isti autor osobitu pozornost poklanja načinu stvaranja Kraljevine SHS. Ova je problematika obuhvaćena u nekoliko poglavlja, a u cijelosti se tematizira u dva poglavlja: “Zakulisna borba između Pribićevića i Hrvata u Narodnom vijeću, između Trumbića i Pašića u inozemstvu” i poglavlje “Nezakonito i nasilno stvaranje kraljev. Srba, Hrvata i Slovenaca”.⁵⁰ Već sam naslov ovih poglavlja upućuje na želju autora da ujedinjenje prikaže kao veliku prevaru. Pri tome rabi nesumnjivo točne podatke, ali služi se i nekim ideološkim “cakama”. Tako, na primjer, prikazuje protivljenje ujedinjenju vode HRSS Stjepana Radića koji je odmah “prihvatio zastavu Nezavisne Hrvatske Države i napustio misao jugoslavenskog narodnog jedinstva”.⁵¹ Podnaslov odlomka u kojem se iznosi ova teza glasi “Radić za Nezavisnu Državu Hrvatsku”, koji kao i prethodno navedeni tekst, sugerira da je Radić bio upravo za tada postojeću Pavelićevu hrvatsku državu, odnosno da je poglavnik ostvario Radićeve ideje. Radić se tada zalagao za hrvatsku državu, ali svakako ne za onu totalitarnog Pavelićeva režima.

Raspravljajući o stvaranju Kraljevine SHS Srkulj, bodri i mobilizira svoje suvremenike, te navodi kako je hrvatski narod “prekaljen u 4-godišnjem ratu, izgradio je svoju volju, koja je tražila sjedinjenje svih Hrvata u jednu Nezavisnu Državu Hrvatsku. Ono, što je narodna duša od koljena do ko-

⁴⁷Ibidem, 189.

⁴⁸Ibidem, 189.

⁴⁹Ibidem, 189.

⁵⁰Srkulj, S., *Hrvatska poviest za VIII razred srednjih škola, sv.2.*, Zagreb, 1944., 223—227.

⁵¹Ibidem, 224.

ljena gajila i priželjkivala, to je sada prihvatila kao svoju neslomljivu volju iz koje će uistinu izaći Nezavisna Država Hrvatska".⁵²

Srkulj precizno ukazuje na proturječja do kojih je dolazilo između pristalica centralističkog i federalističkog načina ujedinjenja, na Pašičevo sprječavanje da Antanta prizna Jugoslavenski odbor za svoga saveznika, na zaključke Ženevske deklaracije. U posebnom poglavlju "Pašičeve makinacije" s podnaslovom "Pribičević proti Genevskom sporazumu", ukazuje da je Pribičević "bio upućen u sve, što se u Genevi događalo uputio ga je predstavnik beogradske vlade, ali je sve to zatajio Narodnom veću, samo da ga prevarom dobije za što brže sjedinjenje sa Srbijom".⁵³ Ističe nepobitnu činjenicu da je Vidovdanski ustav donesen običnom većinom, što je značilo kršenje odredbe Krfske deklaracije da se Ustav buduće države treba donijeti kvalificiranom većinom.⁵⁴

Zanimljivo je da Srkulj ne koristi argumentaciju koja dovodi u pitanje politički legitimitet hrvatske političke elite što je predvodila proces ujedinjenja, a nije bila izabrana na temelju općega i jednakog prava glasa. Dakle, nije imala demokratski legitimitet. Naravno, s obzirom na prirodu ustaške ideologije i režima prigovori koji bi se pozivali na demokratska načela, nisu bili poželjni ni mogući.

Suprotno ustaškoj, komunistička ideologija inzistira na vrijednostima jugoslavenstva, ogrnutog u "čarobnu" formulu "bratstva i jedinstva". Ovo je nastojanje katkad popimalo upravo karikaturalne oblike, pa je na spomeniku kralju Tomislavu (ponovno postavljenom kao kompenzaciju za srušeni spomenik banu Josipu Jelačiću) pisalo i da je "djelovao u savezu sa Srbima simbolično naslućujući jedinstvo jugoslavenskih naroda"⁵⁵. Dakle, nekakva slutnja jedinstva južnoslavenskih naroda projicira se u doba u kojem još uopće ne postoje moderne nacije.

No kako je i sama komunistička ideologija osuđivala način stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, hrvatski su povjesničari mogli kritički propitati ovo razdoblje hrvatske povijesti. Ova je mogućnost osobito porasla svojevršnom liberalizacijom socijalističkog sustava potkraj 70-ih i u 80-im godinama. Zanimljivo je da se, uz kritike načina ujedinjenja, pozitivan pogled na južnoslavensku državnu zajednicu zadržao i u samim počecima današnje samostalne hrvatske države, naime tadašnja službena hrvatska politika iz taktičkih razloga zastupa tezu o konfederaciji jugoslavenskih država. Autori šestog (prvog izmijenjenog) izdanja udžbenika povijesti, objavljenog 1991., nakon detaljnog prikaza svih ideja o ujedinjenju,

⁵² Ibidem, 224.

⁵³ Ibidem, 225.

⁵⁴ Vidi: ibidem, 230.

⁵⁵ Navedeno prema: Ivo Goldstein, Upotreba povijesti. Hrvatska historiografija i politika, *Erazmus*, 1, 1993., 56.

kritičkog i izuzetno informativnog propitivanja procesa bezuvjetnog ujedinjenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom (1. prosinca 1918.), dolaze da zaključka da je "dugo željena i očekivana državna zajednica jugoslavenskih naroda postala na način koji nije obećavao njezin skladan razvoj zasnovan na nacionalnoj ravnopravnosti. Ipak je ujedinjenje značilo veliku promjenu kojom je stvoren najpogodniji politički okvir za sve jugoslavenske narode. U njemu će se s vremenom razviti borba za pretvaranje njihove države u naprednu, ravnopravnu i nezavisnu političku zajednicu".⁵⁶

U najnovijem udžbeniku povijesti Ive Perića, detaljno je prikazan proces raskida državnopravnih odnosa s Austro-Ugarskom i južnoslavenskog ujedinjenja. Autor prati osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, odluke Hrvatskog sabora o ujedinjenju hrvatskih zemalja i raskidu državnopravnih odnosa s Austro-Ugarskom od 29. 10. 1918., stvaranje Države Slovenaca Hrvata i Srba, odredbe Krfske i Ženevske deklaracije i, naposljetku, "Napatke" i sam čin ujedinjenja 1. prosinca 1918.⁵⁷ Autor donosi sve značajne činjenice o navedenim procesima. Zanimljivo je usporediti njegov prikaz sjednice Narodnog vijeća, održane 23. i 24. studenoga 1918., sa Srkuljevim tezama. Dok Srkulj u udžbeniku iz vremena Kraljevine SHS donosi isključivo zaključak ove sjednice, bez prikaza njezina tijeka, a u udžbeniku iz NDH tvrdi da je S. Radić "odmah prihvatio zastavu Nezavisne Države Hrvatske...", Perić ne izvodi svoje teze iz "narodne duše", nego precizno ukazuje na sve stavove prisutne na sjednici. "Na sjednici Narodnog vijeća SHS u Zagrebu 23. i 24. studenog 1918.", piše Perić, "raspravljalo se o ujedinjenju Države SHS s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. Rasprava je bila duga i s mnogo različitih stavova. Jedni su upozoravali na oprez, jer Srbija ne želi ujedinjenje na temelju ravnopravnosti. Drugi su (npr. Stjepan Radić) tražili da ujedinjenje mora biti uvjetno, tj. da Hrvatska u novoj, zajedničkoj državi mora biti ravnopravna, a ne izložena prevlasti Srbije. Treći su zagovarali što brže, zapravo bezuvjetno ujedinjenje, uvjereni da će se svi mogući međusobni nesporazumi u novoj državi moći lako riješiti dogovorom".⁵⁸

Autor navodi, kako je na toj sjednici odlučeno da izaslanstvo Narodnog vijeća pođe u Beograd na pregovore o ujedinjenju. Upozorava da su članovi izaslanstva odustali od "Napatka", odnosno uputa za ujedinjenje izrađenih od strane posebnog odbora Narodnog vijeća SHS u kojima se inzistira na ravnopravnosti četiri činitelja ujedinjenja: Narodnom vijeću SHS, Jugoslavenskom odboru, Kraljevini Srbiji i Kraljevini Crnoj Gori, a oblik

⁵⁶Pavličević, Dragutin — Potrebica, Filip — Lovrenčić, Rene, *Čovjek u svom vremenu* 3, VI. (I. izmijenjeno) izdanje, Zagreb, 1991, 228.

⁵⁷Perić, Ivo, *Povijest za VIII. razred osnovne škole*, III. izdanje, Zagreb, 1994., 8—13.

⁵⁸Ibidem, 12.

države odredila bi konstituenta.⁵⁹ Perić ističe da su članovi izaslanstva, posustali pred pritiskom predstavnika Kraljevine Srbije i Svetozara Pribićevića, odustali od "Naputaka" i pristali na buzuvjetno ujedinjenje, pa je regent Aleksandar I. prosinca 1918. "proglasio ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom 'u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca'".⁶⁰

Čin ujedinjenja koji, za razliku od srbijanske Narodne skupštine, zbog nesazivanja nije mogao odobriti Hrvatski sabor, autor negativno određuje. "Utapanjem u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. Hrvatska je izgubila svoju državnost koju je dotad stalno imala tijekom više od tisuću godina".⁶¹

ZAKLJUČAK

Upravo zato što se kroz historiografiju ne gleda samo na prošlost, nego ona pruža razumijevanje sadašnjosti i projekciju budućnosti, sve su se vlasti trudile da je kontroliraju. Instrumentalizacija historijske znanosti od strane vlasti svakako je jedan od glavnih razloga, različitih interpretacija jednih te istih povijesnih događaja, ali ne jedini, a možda ni najvažniji.

Različite interpretacije istih povijesnih zbivanja i događaja ne smiju se pripisati isključivo političkom pritisku na historiografiju, nego ih treba potražiti i u promjenama prostorne i vremenske perspektive samih povjesničara. Vrijeme iz kojeg povjesničar gleda na neki fenomen uvjetuje selekciju činjenica i njihovu interpretaciju. Ne radi se dakle, barem ne uvijek, o svjesnim lažima uvjetovanim pritiskom vlasti, nego različite interpretacije istih činjenica u različitim vremenima ovise o samorazumijevanju povjesničara: kako samih sebe tako i vremena u kojem djeluju i iz kojeg propituju stanoviti prošli događaj. Povijesna su svijest i perspektiva, dakle, bitno određeni značajkom vremena u kojem se oblikuju.

Hrvatska je historiografija, zahvaljujući genetičko-pozitivističkim metodološkim obrascima, uglavnom korektno istraživala i analizirala prošle događaje. Naravno, u totalitarnim je sustavima bila je prisiljena u udžbenike povijesti unijeti službene dogme i laži. (U NDH, veličan je poglavnik, Hitler je prikazivan kao čovjek rada i reda, a krivica za drugi svjetski rat pripisivana je Francuskoj i Engleskoj. U socijalističkoj Jugoslaviji njegovao se kult nepogrešivosti Josipa Broza Tita i veličala komunističke ideologija).

⁵⁹ Ibidem, 13.

⁶⁰ Ibidem, 13.

⁶¹ Ibidem, 13.

S vremenom se hrvatska historiografija, osobito od osamdesetih godina kada slabi komunistička diktatura, sve više ugledala na metode i rezultate zapadnih istraživača. U promicanju rezultata i metodologije zapadnih historiografija izuzetno je značajan doprinos Mirjane Gross.

Hrvatska je historiografija i prije više glumila marksistički pristup povijesti, nego što ga je primjenjivala. U historijskoj je znanosti dominirala škola Jaroslava Šidaka (1903.—1986.), zasnovana na genetičko-pozitivističkoj metodologiji. Koja je dala vrijedne priloge spoznaji hrvatske povijesti.

Danas su stvorene pretpostavke za slobodan razvoj historiografije. No, u društvu zasićenom poviješću, kakvo je hrvatsko, ovo neće biti lagan proces.

IZVORI

Barada, dr. Miho — Katić, dr. Lovro — Šidak, dr. Jaroslav, *Hrvatska povijest za VIII. razred srednjih škola*, I. svezak, Zagreb, 1943.

Čubelić, Tomo, *Povijest za VIII. razred osmogodišnjih škola i IV. razred gimnazija*, II. dio, Zagreb, 1955.

Pavličević, dr. Dragutin — Potrebica, dr. Filip — Lovrenčić, dr. Rene *Čovjek u svom vremenu 3.*, VI. (i. izmjenjeno izdanje, Zagreb, 1991.

Pavličević, dr. Dragutin — Potrebica, dr. Filip, *Povijest za VII. razred osnovne škole*, III. izdanje, Zagreb, 1994.

Perić, dr. Ivo, *Povijest za VIII. razred osnovne škole*, III. izdanje, Zagreb, 1994.

Srkulj, Stjepan, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za niže razrede srednjih škola*, Zagreb, 1924.

Srkulj, Stjepan, *Hrvatska povijest za VIII. razred srednjih škola*, sv.2., Zagreb, 1944.

Srkulj, Stjepan, *Povijest novog vieka za VII. razred srednjih škola*, peto prerađeno izdanje, Zagreb, 19

Salzer, Olga, *Prošlost i sadašnjost. Udžbenik historije za VII razred osnovne škole*, Zagreb, 1961.

LITERATURA

Baumgartner, Hans Michael, Die subjektiven Voraussetzungen der Historie un der Sinn von Parteilichkeit, u: Reinhart Koselleck, Wolfgang J. Mommsen, Joern Ruesen, *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft*, Muenchen, 1977.

Brandt, Miroslav, O pristupu povijesnim sadržajima u školskim udžbenicima, *Nastava povijesti*, 1, 1992, 13—19.

Goldstein, Ivo, Upotreba povijesti. Hrvatska historiografija i politika, *Erazmus*, 1, 1993., 52—61.

Gross, Mirjana, *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi*, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 1980.

Gross, Mirjana, Wie denkt man kroatische Geschichte? Geschichtsschreibung als Identitätsstiftung, *Oesterreichische Osthefte*, 35, 1, 1993, 73—98.

Hroch, Miroslav, Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokreti 19. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 1979, 23—40.

Koselleck, Reinhart, Standortbindung und Zeitlichkeit. Ein Beitrag zur historiographischen Erschliessung der geschichtlichen Welt, u: R.Koselleck,

Wolfgang Mommsen, Joern (Hrsg.), *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft*, Muenchen, 1977.

Tihomir Cipek

*IDEOLOGICAL FUNCTION OF HISTORY
PROBLEM OF OBJECTIVITY IN HISTORIOGRAPHY*

Summary

The author outlines the ideological function of history which stems from its task as a society's self-reflection, by analysing the past and enumerating the features of historiography. The text includes a short review of historiography (which is becoming aware of its limitations and the new demands for a distance in time and space from the facts it investigates) and historians' influence on the accuracy of its findings. The ideological function of history is illustrated by various thematizations of the same events in history textbooks, which were in use during different political systems on the territory of the present-day Croatian state. The author thinks that today's historiography is faced with a seemingly contradictory demand: it should reach the truth in its depiction of the past, but at the same time caution against the relativity of its findings.